
Staande klok in
Lodewijk XIV-stijl,
omstreeks 1740.

Het afgebeelde
kunstwerk is
gedurende de
maand oktober
geëxposeerd in
de hal van het
Centraal Museum,
Agnietenstraat 1.

(Buslijnen 8 en 11)

CENTRAAL
MUSEUM
UTRECHT

Agnietenstraat 1
Maliebaan 42

oktober 1964

HET
KUNSTWERK
VAN DE
MAAND

Joost van der Velde: staande klok ca. 1740, hg. 283 cm

Staande klokken komen als huismeubel voor sinds de Lodewijk XIV-tijd, wat voor Nederland neerkomt op sedert het laatste kwart der 17e eeuw. Natuurlijk was het plaatsen van wanduurwerken op een onderstel reeds verwezenlijkt bij middeleeuwse klokken aan of in kerken en raadhuisen. Met de Renaissance verschijnen de aanvankelijk dure wand- en tafelklokken in de woningen der welgestelden, terwijl deze technisch werden verbeterd tengevolge van de uitvinding van het slingeruurwerk door Christiaan Huyghens. Het beveiligen van slinger en gewichten tegen grijpende kinderhandjes bij grotere klokken werd toen een vraagstuk, waarvoor ook eronder aangebrachte hekwerkjes geen afdoende oplossing boden. Het onderbrengen dezer aanhangels in een als onderstel dienende kast met afsluitbaar deurtje bracht hier uitkomst. De vorm van het bovenstuk met uurwerk bleef duidelijk haar afkomst van de wandklok verraden, welke gedaantewisselingen de staande klok in opeenvolgende stijltijdperken ook mocht doormaken.

De kast werd vervaardigd van gebeeldhouwde of ingelegde kostbare houtsoorten als notenhouten, wortelnoten of palissander, en rijkelijk voorzien van verguld bronsbeslag. De wijzerplaat werd beschilderd met landschapjes, de kap getooid met verguld houten vazen ofwel beeldjes van hetzij Atlas de wereldbol torsend, hetzij Vader Tijd met zeis en zandloper. Zo waren zij — hoewel destijds nog geen salonmeubelen — in elk geval luxemeubelen die imponeerden in voorhuis of gang, op portaal of overloop; zij vormden een statussymbool hoogst kenmerkend voor de pronkende, representatieve stijl uit de tijd van Lodewijk XIV. Evenzeer typerend is het toevoegen van allerlei mechanisch bijwerk, zodat de klok behalve het uur, nog de dag, maand en maanstand kon aanwijzen; voor een periode die inderdaad „de tijd” had, en verzot was op automaten en technische knutselarijen, een typisch barokverschijnsel. Een kussen of zandzak onderin het kastje voorkwam het door de bodem ploffen der over kettinkjes of kattedarmsnaren lopende gewichten — busjes van koperblik volgegoten met lood — ingeval het kettinkje of de snaar doorgesleten raakte.

De hierbij afgebeelde klok van ingelegd wortelnotenhout, voorzien van vergulde hoekzuiltjes en klauwpoten, is een prachtig voorbeeld van deze indrukwekkende tijdaanwijzers met slagwerk. Zij dateert van omstreeks 1740 en is blijkens de signatuur op de wijzerplaat vervaardigd door de Amsterdamse uurwerkmaker Joost van der Velde. De boogvormige kap met vazen vertoont ondanks datering tegen het midden der eeuw, nog het régence-motief der waaivormig gestyleerde schelp, in verband met het hier te lande gewone verschijnsel van het vertraagd aanvaarden der Franse modestijlen. Ingevat in deze boog boven de wijzerplaat is een metaalplaat aangebracht, beschilderd met een havengezicht, waarin beweegbare scheepjes zolang de klok loopt, permanent voor anker liggen te rijden. Voor de scheepjes balanceert een zeegodin met wapperende rode sluier op één been. De vier hoeken rondom de wijzerplaat zijn beschilderd met de personificaties van de vier werelddelen.